УДК 94(438).081
DOI https://doi.org/10.32782/2663-5984.2026/2.23

Зварич Р. В.
https://orcid.org/0000-0003-3936-3602
Коломийський педагогічний фаховий коледж
Івано-Франківської обласної ради

ПОЛІТИЧНІ СУДОВІ ПРОЦЕСИ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ У СПРАВАХ ПРИНАЛЕЖНОСТІ ДО УКРАЇНСЬКИХ КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІХ ТОВАРИСТВ

У статті досліджено судові процеси Другої Речі Посполитої, пов'язані з переслідуванням українських культурно-освітніх товариств, які польська влада пов'язувала з діяльністю Організації українських націоналістів. На основі матеріалів судових справ, документів слідчих органів, постанов окружних і апеляційних судів, а також адвокатських звернень проаналізовано механізми кримінального переслідування учасників Професійного союзу самоосвітників (Профспілки культурно-освітніх робітників) та товариства «Сокіл». Висвітлено перебіг слідства щодо М. Никифорчина та інших обвинувачених, практику застосування попереднього арешту, його багаторазового продовження, особливості судового розгляду, постановлення обвинувальних вироків і перегляду справи Львівським апеляційним судом. Встановлено, що, попри значну кількість адвокатських клопотань і процесуальних заперечень, апеляційна інстанція загалом підтвердила вироки суду першої інстанції, обмеживши лише частковим пом'якшенням покарання окремим засудженим.

Окрему увагу приділено судовому переслідуванню членів легального українського товариства «Сокіл» у Берем'янах, яких притягнуто до відповідальності за носіння спортивної форми, дозволеної чинним статутом товариства та нормативними актами польської адміністрації. На підставі архівних матеріалів простежено суперечності між адміністративними рішеннями органів влади та подальшими судовими діями, що фактично криміналізували правомірну діяльність членів товариства. Проаналізовано аргументацію сторони захисту, яка доводила законність використання однострою та безпідставність кваліфікації його як військового, а також встановлено, що наведені адвокатами докази не вплинули на остаточне судове рішення.

Обґрунтовано висновок, що політичне судочинство Другої Речі Посполитої дедалі активніше використовувалося як інструмент державної політики щодо українського національного руху. Судове переслідування охоплювало не лише нелегальні структури, а й легально зареєстровані культурно-освітні організації, діяльність яких формально відповідала чинному законодавству. Виявлено характерні риси функціонування репресивної моделі судочинства: широке застосування арештів, тривале утримання під вартою, ігнорування значної частини доводів захисту, підтвердження обвинувальних вироків апеляційними інстанціями та суперечливість адміністративної й судової практики. Доведено, що такі процеси були складовою загальної політики дискримінації української меншини та обмеження її громадської, культурної й національної активності в міжвоєнній Польщі.

Ключові слова: *суд, арешт, «Сокіл», адвокат, вирок.*

Постановка проблеми. Політичні судові процеси Другої Речі Посполитої були одним із ключових інструментів реалізації державної політики щодо українського національного руху. Поряд із переслідуванням членів підпільних організацій, органи слідства і судочинства дедалі частіше порушували кримінальні справи проти учасників легальних українських культурно-освітніх товариств, діяльність яких нерідко ототожнювалася з націоналістичним рухом або розцінювалася як загроза державній безпеці. Унаслідок цього судове переслідування поширювалося не лише на осіб, підозрюваних у зв'язках з ОУН, а й на членів організацій, що діяли відповідно до чинного законодавства Другої Речі Посполитої. Архівні матеріали свідчать про широке застосування арештів, тривалого попереднього ув'язнення, обвинувальних вироків, а також про обмежену ефективність

© Зварич Р. В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

апеляційного перегляду та адвокатського захисту. Водночас практика судового переслідування легалізованих українських товариств демонструє суперечності між адміністративними рішеннями органів влади та подальшим кримінальним переслідуванням їхніх членів. Незважаючи на значний доробок дослідників, присвячений національній політиці міжвоєнної Польщі та функціонуванню її судової системи, особливості політичних судових процесів у справах приналежності до українських культурно-освітніх товариств досі залишаються недостатньо дослідженими. Це зумовлює необхідність комплексного аналізу архівно-слідчих і судових матеріалів з метою з'ясування правових механізмів, практики та політичної спрямованості судового переслідування українських культурно-освітніх організацій у Другій Речі Посполитій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Огляд наукових досягнень обраних хронологічних і територіальних меж дає змогу стверджувати, що праці авторів М. Кугутяка, В. Комара, М. Геника та ін. спрямовувалися на відображення національної політики Другої Речі Посполитої у Східній Галичині, праці Б. Тищика, П. Стебельського, М. Шуп'яної, Ю. Шемчушенка, С. Плази та ін. – на організацію судоустрою міжвоєнної Польщі. При цьому політичні судові процеси Другої Речі Посполитої у справах приналежності до українських культурно-освітніх товариств є малодослідженим.

Постановка завдання. Метою нашої статті є дослідження особливостей політичних судових процесів Другої Речі Посполитої у справах приналежності до українських культурно-освітніх товариств, зокрема у Станиславівському воєводстві.

Виклад основного матеріалу. Найбільш авторитетною науковою установою загальноукраїнського масштабу було Наукове товариство імені Шевченка. У новий період свого існування інституція увійшла значно ослабленою, оскільки матеріальні фонди були пограбовані в роки війни окупантами різних кольорів, багато її провідних діячів перебувало поза Львовом, а в умовах повоєнного часу комунікація – проблема. Іншим викликом для цієї некоронованої західноукраїнської Академії наук став поважний брак фінансів для реалізації наукових проєктів, адже новопостала польська держава відмовила НТШ у матеріальній підтримці, а поділене кордонами та виснажене війною українське громадянство не могло необхідною мірою підтримати своїх інтелектуалів. До того ж урядовці новопосталої держави намагалися всіляко загальмувати діяльність НТШ, прикладом чого можуть бути постійні поліційні обшуки в його приміщеннях, податковий тиск, як також позбавлення в 1923 р. права друкувати шкільні книжки, що чи не єдине на той час постійне джерело прибутків (Кубійович, 1991, с. 32–41, цит. за Тельваком, 2021, с. 105). Усе це призвело до гальмування, а то й припинення багатьох витратних наукових проєктів, насамперед розпочатих ще наприкінці XIX ст. археографічних видавництв [4, с. 105].

На міжвоєнний час припадає стрімка інституціоналізація українських історико-церковних досліджень, які зі зрозумілих причин не могли провадитись на підрадянських землях. У 1923 р. при Львівській духовній семінарії засноване Українське богословське наукове товариство (УБНТ) з метою розвивати українську богословську науку шляхом викладів, конференцій, видання праць (Глинка, Чехович, 1934, цит. за Тельваком, 2021, с. 106). Головами були ректори семінарії – отці Тит Галущинський (до 1926) і Йосиф Сліпий. Члени товариства працювали в чотирьох секціях – біблійній, філософсько-догматичній, історико-правничій та правничо-богословській. Наприкінці 1930-х років товариство нараховувало 52 дійсних члени. Товариство видавало журнал «Богословія», котрий виходив що три місяці (за 1923–1942 рр. вийшло 20 тт.), монографічну серію «Праці богословського товариства» і популярну бібліотеку «Видання Богословії». Поряд із науковими виданнями товариство займалося публікуванням статей, присвячених популярному обговоренню церковних і суспільних питань, зокрема, в історичному ключі. Вони друкувалися у місячнику «Нива», який за редакцією Петра Хомина виходив у Львові протягом 1933–1939 рр. [4, с. 106].

За хронологією створення найперше згадаємо Українське воєнно-історичне товариство (УВІТ), діячі якого в кооперації з галицькими колегами протягом 1920–1939 рр. опрацьовували різнопланову військово-історичну проблематику. Як дослідила Зоряна Кисіль, творці Товариства мали амбіції перетворити його на організаційний центр військових істориків (Кисіль, 2001, цит. за Тельваком, 2021, с. 106). До складу керівництва товариства увійшли генерали – М. Юнаків, В. Змієнко, М. Вовк, полковник М. Садовський та підполковник В. Євтимович. Відповідно до статуту, водночас зі збором матеріалу і вивченням історії Визвольних змагань новітньої доби, Товариство мало досліджувати багатостолітню історію боротьби українців за свободу і незалежність. Визначним центром розвитку воєнно-історичної науки стало військово-наукове видавництво «Чорномор»

у Каліші, в якому виходили фундаментальні дослідження й твори українських воєначальників. Для прикладу назвемо «Зимовий похід» генерала М. Омеляновича-Павленка, «Січові Стрільці у боротьбі за державність» генерала М. Безручка, «Коротка історія 3-ї Стрілецької дивізії» полковника Г. Чижевського та ін. Протягом тривалого часу свого функціонування Товариство видавало наукові та науково-популярні часописи «Військовий вісник», «Запорожець», «За Державність», «Табор», «Син України», «Запорожська думка», «До зброї», «На руїнах» [4, с. 106].

Утім найбільш інтенсивну науково-дослідну працю вдалося розгорнути наддніпрянським емігрантам, котрі стали співробітниками Українського наукового інституту у Варшаві (УНІ). Як з'ясували дослідники цієї інституції В. Потульницький та А. Портнов, вона постала в 1930 р. в рамках реалізації завдань згаданого «прометеївського» руху (Потульницький, 1999; Портнов, 2004, цит. за Тельваком, 2021, с. 106). Інституційною предтечею УНІ були організовані Українським Центральним Комітетом «Вищі українознавчі курси». З ними співпрацювали такі знані варшавські українці, як О. Лотоцький, Р. Смаль-Стоцький, М. Кордуба та інші. Незважаючи на початкові наміри, польська влада не дозволила стати УНІ навчальним закладом, перетворивши його на суто науково-дослідну установу [4, с. 106].

Восени 1923 р. серед українських істориків виникла ідея утворити Українське історичне товариство (УІТ) за зразком Польського історичного товариства. З цією метою складено Статут товариства, який базувався на зразках документів інших наукових і громадських організацій. У липні 1924 р. Статут УІТ разом з відповідними документами подано до Львівського воєводського управління для реєстрації і отримання дозволу діяльності. Проте вже наступного дня прийшов лист, який повідомляв, що за дорученням воєводства Дирекція поліції уповноважена повідомити засновникам товариства про відмову у його реєстрації у зв'язку з цілком надуманим приводом: поданий Статут не відповідає вимогам закону про громадські об'єднання … від 15 листопада 1867 р. (Зашкільняк, 2014, с. 129, цит. за Тельваком, 2021, с. 107). Так, польська влада дала відверто зрозуміти, що не допустить створення ще одного вогнища українського культурного життя. Подібна доля спіткала й інші інституційні ініціативи галицьких інтелектуалів [4, с. 107].

Невизнання польською владою права українців на створення й функціонування навіть легальних культурно-освітніх та наукових об'єднань стало підґрунтям для подальшого переходу від адміністративного обмеження їхньої діяльності до кримінального переслідування та політичних судових процесів проти членів українських товариств.

3 квітня 1937 р. слідчий відділ Станиславівської повітової команди поліції направив до Станиславівського окружного суду повідомлення про М. Никифорича та інших за їхню діяльності на користь ОУН, приналежність до українського націоналістичного товариства «Професійний союз самоосвітників» [3, арк. 2]. М. Никифорича було арештовано судом [8, арк. 4]. 5 квітня 1937 р., також постановлено судовий арешт С. Орлака і В. Лапчинського [3, арк. 12, 13]. Перед цим, 2 квітня 1937 р., було також арештовано ще п'ятьох підозрюваних – М. Скореця, Б. Антківа, М. Осадчука, О. Пелипенка, І. Михайліва [3, арк. 19–23]. 5 травня Станиславівський окружний суд арештував О. Косарчин. 2 жовтня 1937 р. Станиславівський окружний суд продовжив арешт обвинувачених до 15 листопада 1937 р. [3, арк. 228].

14 червня 1938 р. Станиславівський окружний суд виніс обвинувальний вирок В. Цапу, В. Кручковському, А. Скородинській, В. Лапчинському, О. Пилипоньці, Г. Царю, Я. Солодусі, М. Стасюку, М. Крушельницькій та іншим і ув'язнив за належність до Профсоюзу культурно-освітніх робітників, на чолі якого були також засуджені М. Никифорчин та О. Косарчин [6, арк. 28]. У матеріалах судової справи проти членів культурно-освітнього товариства знаходиться велика кількість різних адвокатських звернень, клопотань, спрямованих на захист підсудних [1, арк. 12, 20, 28–31, 32–34, 83–83 зв., 105–108]. Деякі із адвокатських звернень не були взяті до уваги Львівським апеляційним судом взагалі [1, арк. 85, 114, 128, 139], зрештою 7 листопада 1938 р. Львівський апеляційний розглянув апеляцію у справі М. Никифорчина та інших (всього 14 осіб) за належність до українського націоналістичного культурно-освітнього товариства і виніс рішення № КА. 2406/38. Апеляційна інстанція не скасувала покарання для обвинувачених, тільки пом'якшила покарання, скоротивши термін ув'язнення щодо деяких засуджених [1, арк. 117–119 зв.].

23 серпня 1930 р. Тернопільський воєвода у зверненні № В 951/30 до Станиславівського окружного суду повідомляв про те, що в статуті товариства «Сокіл» передбачалося можливість носіння його членами уніформи в Берем'янах на підставі особливого дозволу згідно із міністерського розпорядження від 1 березня 1917 р. 26 серпня 1929 р. Бучацький повітовий староста

доручив повітовій команді поліції Другої Речі Посполитої надати список членів товариства «Сокіл» з Берем'ян, які 4 серпня 1929 р. брали участь у фестивалі одягнені у форму на зразок військової [7, арк. 1]. В якості свідка підтверджень обставин, за якими члени товариства «Сокіл» в той день були одягнені в однакову форму, був директор Берем'янської школи [2, арк. 3].

29 вересня 1929 р. Бучацький повітовий староста сповістив органи самоврядування про накладення санкції у вигляді сплати штрафу 50 злотих, а у разі неможливості такої сплати – п'ятиденний арешт [2, арк. 5].

У документах розглядуваної справи судівництва Станиславівського окружного суду знаходимо оскарження двадцяти семи осіб проти карного наказу Бучацького повітового старости. В оскарженні стверджувалося про визнання належності до Берем'янського товариства «Сокіл», права й водночас обов'язку носіння «спортивного одностроєю» та відзнак Товариства відповідно до § 4 Статуту, прийнятого і затвердженого Бучацьким воєводством. При цьому наголошувалося, що відповідно до розпорядження міністерства внутрішніх справ Другої Речі Посполитої оскаржувані ніяких мундирів не носили [2, арк. 6–32]. Обвинувачені – члени легалізованого товариства «Сокіл» – також оскаржували до повітового староства і неправомірне спрямування справи до суду та відкриття судового провадження [2, арк. 71]. Проте 4 листопада 1930 р. все-таки відбувся розгляд справи по суті в Станиславівському окружному суді, на якому зачитано акт адміністративного покарання Бучацького повітового і закріплено судовим рішенням [2, арк. 95].

Таким чином, діяльність членів товариства «Сокіл» як і саме товариство було легалізоване і діяло відповідно до своїх легітимних зобов'язань – носіння спортивної форми, ухвалене місцевим органом самоврядування Другої Речі Посполитої в Східній Галичині – Бучацьким воєводством. Органи влади Другої Речі Посполитої спочатку надали законність такого носіння, а потім за цю ж законність здійснювали судове переслідування у вигляді штрафу або позбавлення волі на підставі донесень директора школи, який вважав таку форму одягу – військовою. Такі дії польських самоврядників та органів судочинства були суперечливими та не відповідали одна одній. Крім того, адвокат д-р О. Чорненко показово спростував ствердження директора Берем'янської школи Й. Шмідта, надіславши фото членів товариства «Сокіл» в уніформі, яка була дозволеною [2, арк. 42].

Польща в окреслений період вдалася до різнопланової національної політики, яка випливала з характеру самої держави та її політичного режиму. Більшість дослідників дотримуються тези, що визначальною для міжвоєнного часу була політика щодо дискримінації національних меншин. Державні органи не дотримувалися взятих на себе зобов'язань з національного питання, визначених Версальською системою договорів. Нова влада запропонувала політику державної асиміляції і подолання антидержавних проявів, традиційним також було фальшування офіційних даних щодо кількісних показників національних етнічних груп. Усе це призвело до загострення відносин у сфері національної політики. Окреслений період характеризувався наступом на права національних меншин. З огляду на це, у 1930-х рр. активізуються національні рухи [5, с. 506].

Висновки. Проведене дослідження засвідчило, що політичні судові процеси Другої Речі Посполитої у справах приналежності до українських культурно-освітніх товариств були важливим елементом державної політики, спрямованої на обмеження українського національного руху. Архівно-слідчі та судові матеріали дають підстави стверджувати, що кримінальне переслідування поширювалося не лише на осіб, підозрюваних у співпраці з ОУН, а й на членів легально зареєстрованих українських організацій, діяльність яких відповідала чинному законодавству. Судова практика демонструє широке застосування попереднього арешту, тривалого утримання під вартою, обвинувальних вироків та обмежену ефективність апеляційного перегляду, що свідчить про переважання політичної доцільності над принципами неупередженого правосуддя. Водночас аналіз справи товариства «Сокіл» виявив суперечливість дій органів державної влади, які спочатку легітимізували окремі форми діяльності українських товариств, а згодом використовували їх як підставу для судового переслідування. Незважаючи на активну позицію адвокатського захисту та наявність доказів законності діяльності обвинувачених, судові інстанції переважно залишали обвинувальні рішення без істотних змін. Таким чином, політичні судові процеси у справах приналежності до українських культурно-освітніх товариств виконували не лише каральну, а й превентивну функцію, ставши одним із механізмів реалізації національної політики Другої Речі Посполитої, спрямованої на обмеження громадської, культурної та національної активності українського населення.

Список літератури:

1. Справа по обвинуваченню за організацію українського націоналістичного товариства «Професійний союз самоосвітників» в м. Станиславів. Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 163. 241 арк.
2. Справа по обвинуваченню Кащука Павла Михайловича та інших членів українського націоналістичного товариства «Сокіл» за носіння забороненої форми. Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 184. 103 арк.
3. Справа проти Никифорчина Миколи та інших за належність до української націоналістичної організації «Профспілка культурно-просвітніх працівників». Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 245. 139 арк.
4. Тельвак В., Лозинська І. Українські історичні інституції у міжвоєнній Польщі: спроба узагальнення. *Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*. 2021. Вип. 36. С. 104–111. DOI: https://doi.org/10.31652/2411-2143-2021-36-104-111
5. Турчак О. В. Державна політика Другої Речі Посполитої щодо національних меншин у другій половині 20-х – першій половині 30-х років ХХ ст. Вісн. Нац. у-ту «Львівська політехніка». Юридичні науки. 2016. № 845. С. 503–507.

Zvarych R. V. THE POLITICAL TRIALS IN THE SECOND POLISH REPUBLIC CONCERNING MEMBERSHIP IN UKRAINIAN CULTURAL AND EDUCATIONAL ORGANIZATIONS

The article examines the judicial proceedings of the Second Polish Republic related to the persecution of Ukrainian cultural and educational organizations that were associated by the Polish authorities with he activities of the Organization of Ukrainian Nationalists (OUN). Drawing upon court records, investigative materials, decisions of district and appellate courts, and defence petitions, the study analyzes the mechanisms of criminal prosecution employed against members of the Professional Union of Self-Education Workers (Professional Union of Cultural and Educational Workers) and the Sokół Society. Particular attention is devoted to the investigation conducted against M. Nykyforchyn and other defendants, the extensive use of pre-trial detention and its repeated extensions, the conduct of judicial proceedings, the delivery of convictions, and the subsequent review of the case by the Lviv Court of Appeal. The research demonstrates that, despite numerous motions and procedural objections submitted by the defence, the appellate court generally upheld the judgments of the court of first instance, limiting its intervention to the mitigation of sentences imposed on several convicted individuals.

The article further examines the judicial prosecution of members of the legally registered Ukrainian Sokół Society in Beremyany, who were prosecuted for wearing sports uniforms expressly authorized by the society's statute and by the applicable regulations of the Polish administration. On the basis of archival evidence, the study reveals significant inconsistencies between administrative decisions and subsequent judicial actions that effectively criminalized lawful activities carried out by members of the organization. The arguments advanced by the defence, which demonstrated the legality of the uniforms and challenged their classification as military attire, are analyzed, as is the court's disregard of the documentary evidence presented by the defence.

The study substantiates the conclusion that the judiciary of the Second Polish Republic increasingly functioned as an instrument of state policy directed against the Ukrainian national movement. Judicial repression extended beyond clandestine organizations to encompass legally operating cultural and educational associations whose activities formally complied with the existing legal framework. The characteristic features of this repressive judicial model included the extensive application of detention, prolonged pre-trial imprisonment, the disregard of a substantial proportion of defence arguments, the confirmation of convictions by appellate courts, and contradictions between administrative practice and judicial decision-making. The findings demonstrate that these judicial proceedings constituted an integral component of the broader policy of discrimination against the Ukrainian minority and the restriction of its civic, cultural, and national activities in interwar Poland.

***Keywords**: court, arrest, Sokil Society, defence counsel, judgment.*

Дата першого надходження статті до видання: 11.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 02.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.10.2026